

Gammelbyn i Östhammar

Kulturlager och gamla schakt

Gammelbyn i Östhammar

Kulturlager och gamla schakt

Arkeologisk schaktningsövervakning

L1943:574

Gammelbyn 1:70

Östhammars kommun

Uppland

Amanda Jönsson och Robin Lucas

Upplandsmuseets rapporter 2026:04

ISSN 1654-8280

BEARBETNING AV FOTON: Amanda Jönsson, Stiftelsen Upplandsmuseet

BEARBETNING AV PLANER: Amanda Jönsson, Stiftelsen Upplandsmuseet

OMSLAGSBILD: Det första schaktet tas upp vid schaktningsövervakningen. Foto Robin Lucas, Stiftelsen Upplandsmuseet

GRANSKNING: Anna Ölund, Stiftelsen Upplandsmuseet

UPPHOVSÄTT: om inget annat anges: Creative Commons licens CC BY. © Lantmäteriet, dnr I2014/00634

GRAFISK FORMGIVNING OCH PRODUKTION: Malin Lucas, Stiftelsen Upplandsmuseet

© STIFTELSEN UPPLANDSMUSEET, 2026

Upplandsmuseet
Drottninggatan 7, 753 10 Uppsala
Telefon 018-169100
www.upplandsmuseet.se

Innehåll

Sammanfattning	6
Inledning	7
Bakgrund	8
Historik och fornlämningsbild.....	8
Tidigare undersökningar och fynd.....	10
Syfte, metod och genomförande.....	12
Undersökningresultat	13
Schakt 2.....	13
Schakt 4.....	15
Fynd.....	17
Tolkning	18
Administrativa uppgifter	19
Referenser	20
Litteratur	20
Lantmäteriakter.....	20
Bilagor	21
Bilaga 1. Schaktbeskrivningar.....	21
Bilaga 2. Arkeologiska objekt	21
Bilaga 3. Fyndlista	22

Sammanfattning

Under juni och september 2026 har Stiftelsen Upplandsmuseet utfört en arkeologisk schaktningsövervakning i Gammelbyn i Östhammar, i samband med byte av vatten- och avloppsledningar i området. Gammelbyn är platsen för det medeltida Östhammar, där staden låg fram till slutet av 1400-talet. Schaktningen gjordes inom fornlämningen L1943:574, vilket är den förmodade utbredningen för stadslagret. Fyra schakt övervakades av arkeolog.

Merparten av schakten utgjordes av äldre ledningsschakt. I ett av schakten påträffades omrörda raseringsmassor från sent 1800-tal eller tidigt 1900-tal, eventuellt spår av en byggnad som stått på platsen. I ett annat schakt fanns en mindre yta med bevarade lager och anläggningar. Här framkom upp till 0,6 m tjocka kulturlager, med fynd av bland annat yngre rödgods, eldslagningsflinta, djurben och bränd lera. På ytan fanns också ett stolphål samt en störhålsrad. Förmodligen ska både lager och konstruktioner i första hand knytas till den närliggande bytomten L1944:7065. Det påträffades inga säkra spår av det medeltida Östhammar.

Inledning

Stiftelsen Upplandsmuseets Avdelning för arkeologi har under juni och september 2025 genomfört en arkeologisk schaktningsövervakning i Gammelbyn, Östhammar (figur 1). Arbetet gjordes för Östhammars Vatten AB efter beslut av Länsstyrelsen i Uppsala län, dnr 3571–2025, i samband

med byte av vatten- och avloppsledningar i området. Schaktningen gjordes inom fornlämningen L1943:574, stadslager. Upplandsmuseets projektledare var Robin Lucas. Rapporten har författats av Amanda Jönsson, som också deltog i schaktningsövervakningen, med bidrag av Robin Lucas.

Figur 1. Översiktskarta som visar platsen för den arkeologiska schaktningsövervakningen i Gammelbyn. Skala 1:50 000.

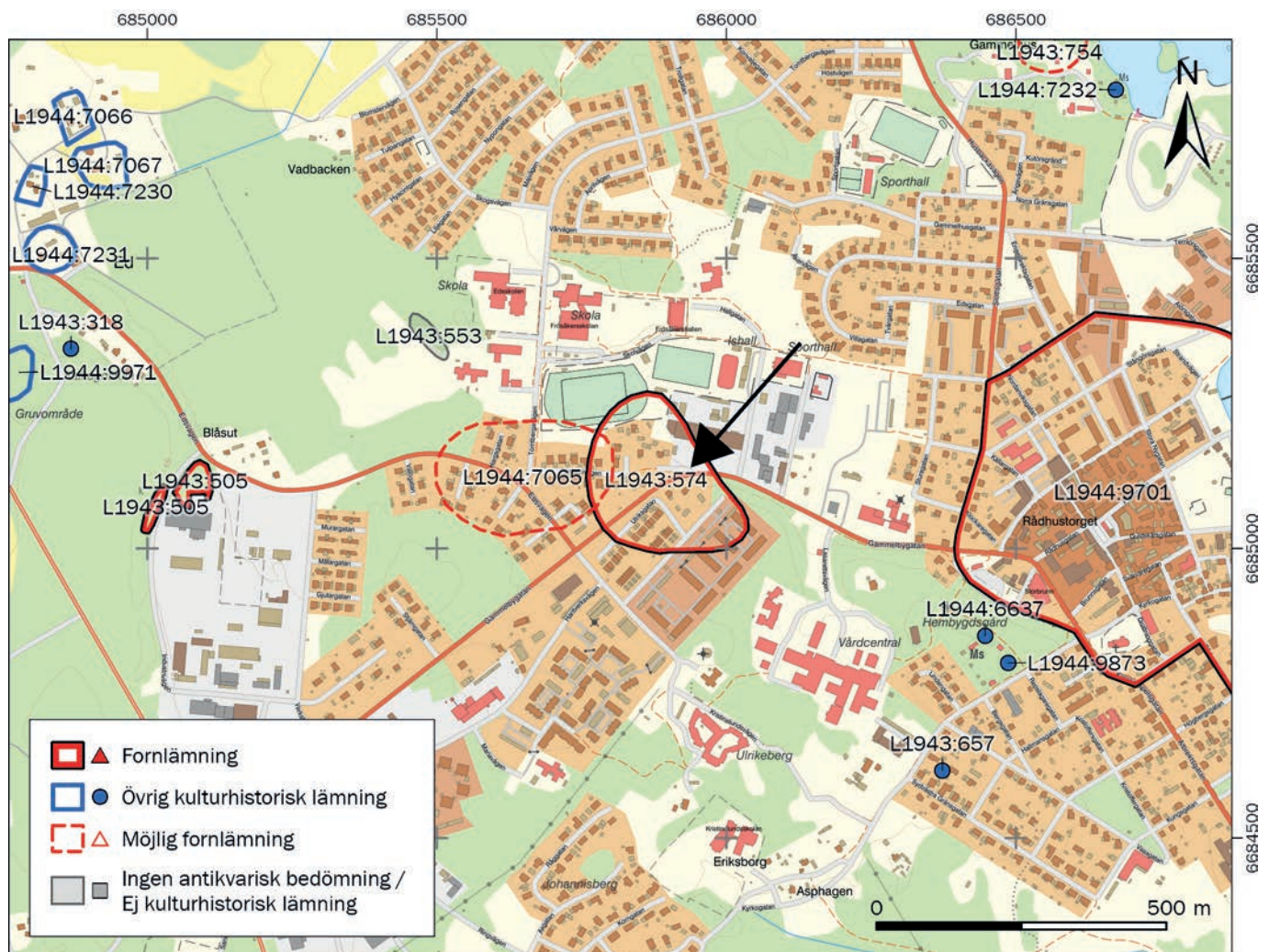
Bakgrund

Fornlämningen L1943:574 består av ett stadslager som troligen utgör den tidigaste platsen för Östhammars stad, kallat Gammelbyn. Inom området har kulturlager påträffats tidigare vid mindre utgrävningar och schaktningsövervakningar (Söderberg 1985, Syse 2015). Den nu aktuella schaktningsövervakningen skedde i den östra delen av detta område, längs med och på vardera sida om Gammelbygatan, en genomfartsväg som leder från väg 76 till Östhammars centrum (figur 2).

Historik och fornlämningsbild

Östhammar omnämns första gången i historiska handlingar år 1368, då Albrekt av Mecklenburg

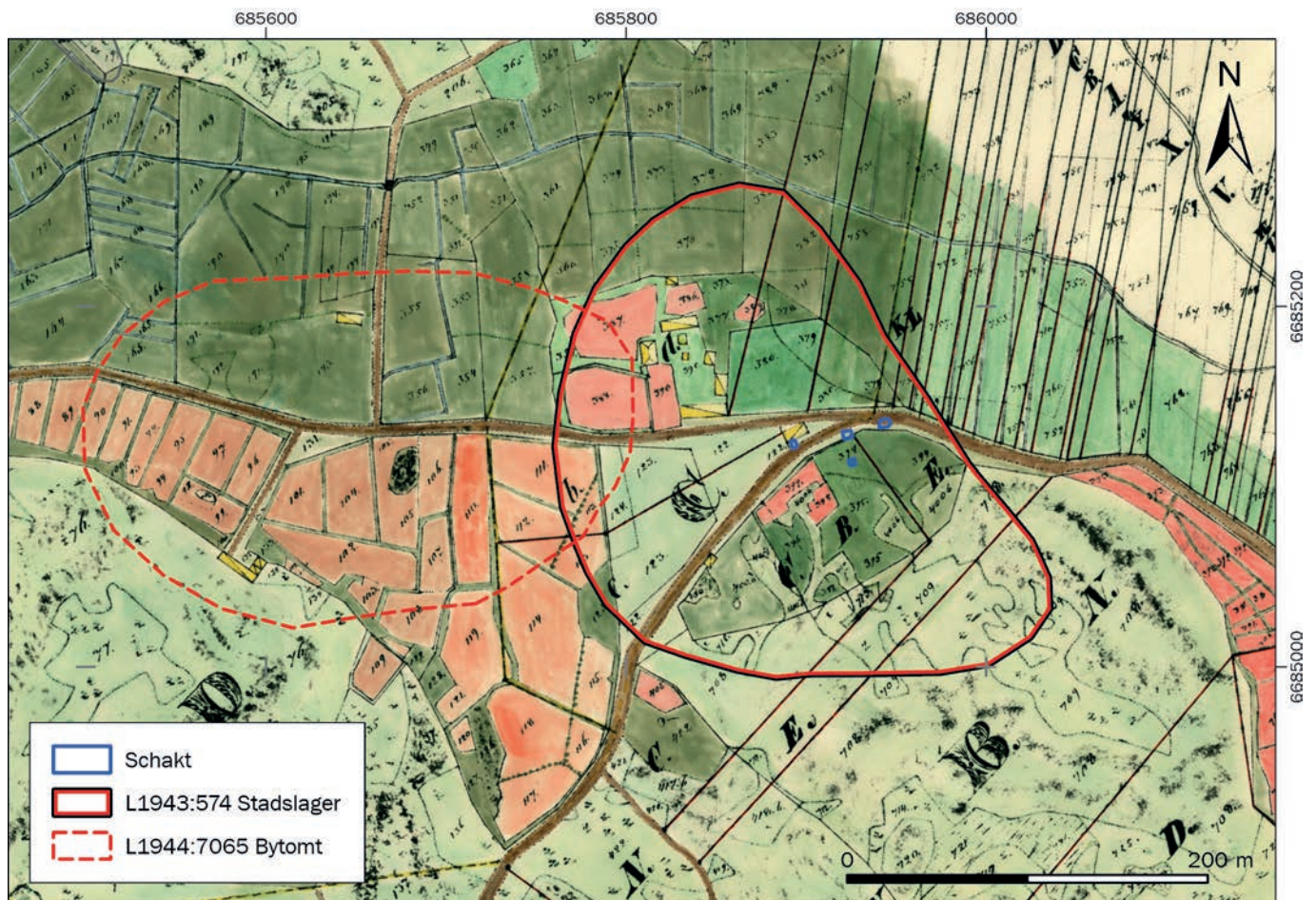
utfärdade stadsprivilegier som en förnyelse av privilegier staden haft tidigare. Den stad som då avsågs låg vid det område som idag kallas Gammelbyn, där det då ska ha funnits en hamn (Söderberg 1985a). När strandförskjutningen så småningom ledde till uppgrundning av hamnens inlopp ansökte stadens borgare 1491 om att få anlägga en ny stad längre ut mot kusten, vilket blev Öregrund. På 1500-talet brändes Öregrund flera gånger av danskarna och stora delar av befolkningen flyttade tillbaka till Östhammar, men då till den nuvarande stadskärnan, som stadfästes av Gustav Vasa 1539. Platsen för den gamla staden blev en by med namnet Gammelbyn.

Figur 2. Karta över Östhammars västra delen med lämningar som registrerats i Kulturmiljöregistret. Läget för den aktuella undersökningen är markerat med en pil. L1943:574 är platsen för det medeltida Östhammar, medan L1944:7065 ungefärligt markerar bytomten för Gammelbyn. Skala 1:12 000.

Figur 3. Utsnitt ur rektifierad storskifteskarta över Gammelbyn från 1759, med de aktuella schakten samt lämningsytor i KMR markerade. Databasen Alvin, record 190804. Skala 1:4000.

Figur 4. Utsnitt ur rektifierad laga skifteskarta över Gammelbyn från 1843, med de aktuella schakten samt lämningsytor i KMR markerade. Lantmäterimyndigheternas arkiv, akt 03-böl-114. Skala 1:4000.

Gammelbyns historiska bytomt är registrerad som en möjlig fornlämning i Kulturmiljöregistret, med lämningsnummer L1944:7065. Bytomten hade två gårdar enligt en storskifteskarta från 1759 (figur 3). Avgränsningen av lämningsytan i Kulturmiljöregistret är dock inte helt korrekt, då den historiska kartan visar att en av gårdarna låg ett 50-tal meter längre österut, närmare det aktuella undersökningsområdet. Kartan visar också att det varit ett vägskäl på platsen för den aktuella schaktningsövervakningen sedan länge. När laga skifte genomfördes i Gammelbyn 1843 hade den västra av de två gårdstomterna i byn övergivits och en byggnad stod precis i vägskälet vid den östra gårdstomten (figur 4). Byggnaden finns inte markerad i senare historiskt kartmaterial från 1900-talet.

Tidigare undersökningar och fynd

De undersökningar som har gjorts inom Gammelbyns stadslager är få och framför allt begränsade i yta. Stadslagrets utbredning och omfattning är därför oklart. I Riksantikvarieämbetets rapport Medeltidsstaden Östhammar Öregrund från 1985 finns en genomgång av de arkeologiska fynd och insatser som gjorts före dess, men även en karta över områden som bedöms som urschaktade (Söderberg 1985a:28). De nu övervakade schakten ligger inte inom något sådant område.

- 1789 påträffade en bonde en silverskatt vid plöjning av en åker någonstans inom Gammelbyns ägor (Söderberg 1985a:31). Skatten bestod av 47 mynt från Albrekt av Mecklenburgs regeringstid (1364–1389), ett tiotal spännen och en förgylld ring. En del av skatten löstes in av Vitterhetsakademien (förvärvsnummer 113, figur 5).
- 1975 grävdes nio provgropar inom ett område vid Ulriksgatan, endast ett 20-tal meter sydväst om det nu aktuella undersökningsområdet (Söderberg 1985a:29ff). Ett kulturlager som var mellan 0,3–0,6 meter observerades i groparna, men det gjordes inga fynd som säkert kunde dateras till medeltiden. Ett kolprov ¹⁴C-daterades med bred felmarginal till 1085–1415.
- 1981 gjordes en arkeologisk schaktningsövervakning ett 30-tal meter norr om undersökningsområdet och ett 0,2 m tjockt kulturlager utan fynd påträffades (ibid.).
- 1985 grävdes 18 schakt i den norra delen av fornlämningsområdet, runt om den historiska gårdstomten, i samband med en arkeologisk provundersökning (Söderberg 1985b). Kulturpåverkade lager från medeltiden påträffades då ungefär 50 meter norr om det nu aktuella undersökningsområdet, med fynd av svallat yngre svartgods från 1200-talet. Där fanns också ett utfyllnadslager med träflis som daterades till mitten eller slutet av 1300-talet genom fyndet av en skärva från ett stengodskrus.
- 1987 gjordes antikvariska kontroller vid nyanläggning av dagvattenledningar ytterligare något längre norrut inom fornlämningen. I den södra delen av schaktet fanns kraftigt omrörda rester av kulturlager (Syse 2015 och där anförd litteratur).
- 2015 gjordes en arkeologisk schaktningsövervakning ett 20-tal meter norr om undersökningsområdet, i den slänt som sluttar ned mot en större parkering. Merparten av ytan var störd av sentida schaktningar. Under flera lager med grus och stenar påträffades ett 0,2 m tjockt kulturlager som innehöll fynd av yngre rödgods med sannolik datering till 1700–1900-tal (Syse 2015:15).

Figur 5. Ett av fyra medeltida silverspännen från Gammelby-skatten som löstes in av Vitterhetsakademien 1789. Historiska museet, föremålsnummer 41386_HST. Foto Historiska museet.

Syfte, metod och genomförande

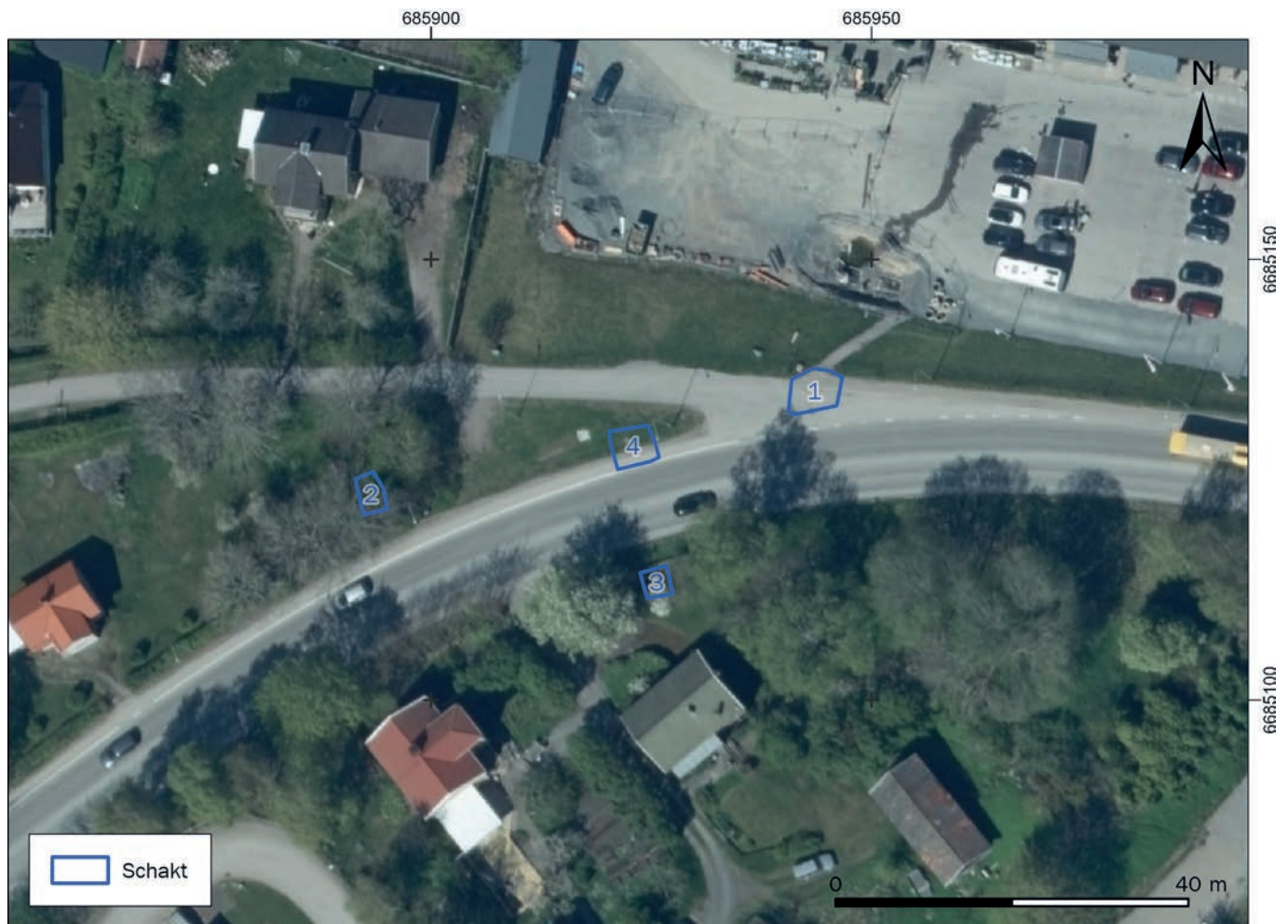
Syftet med den arkeologiska schaktningsövervakningen var att dokumentera berörda kulturlager och konstruktioner som framkom i schakten i samband med markarbetet. Schaktningsövervakningen skedde löpande i samband med grävarbetet för de nya ledningarna. Schakt 1 grävdes i juni

2025 medan schakt 2–4 grävdes i september (figur 6). Grävarbetet utfördes med grävmaskin och uppgrävt material fraktades bort av lastbil. Schakten och påträffade arkeologiska objekt dokumenterades löpande genom inmätning med GPS med nätverks-RTK, fotografering och beskrivningar.

Figur 6. Gammelbygatan i samband med schaktningsövervakning i september 2025. Till vänster i bild syns schakt 3 och till höger schakt 4. Schakt 1 togs upp vid ett tidigare tillfälle och schakt 2 låg i träddungen på vägens högra sida. Foto mot väst, Amanda Jönsson, Stiftelsen Upplandsmuseet.

Undersökningsresultat

Figur 7. Karta över de grävda schakten mot bakgrund av ortofoto från Lantmäteriet. Skala 1:800.

Vid undersökningen övervakades fyra schakt (figur 7). Två schakt grävdes på ytan där en gång- och cykelväg ansluter till Gammelbyvägen, och två grävdes i intilliggande villaträdgårdar. Schakten grävdes till ett djup mellan 1,3–1,6 meter. Två av schakten (schakt 1 och 3) innehöll endast omrörda recenta fyllnadsmassor, eftersom brunnar i sen tid grävts ner i dessa områden (för schaktbeskrivningar, se bilaga 1). Schakt 2 och 4 innehöll till viss del äldre lager och redovisas separat nedan.

Schakt 2

Större delen av schaktet bestod av ett äldre schakt för en VA-brunn. I den södra kanten grävdes schaktet något utanför det äldre ledningsschaktet. I denna del bestod lagerföljden av 0,25 m

matjord, 0,25 m sand blandat med natursten och därunder lager 1, ett omrört raseringslager från 1800-/1900-tal som fortsatte ned till schaktets botten (figur 8). Lagret innehöll jord, grus och stenar, tegel, järnföremål, slagg, butelj- och pressglas, yngre rödgods och kakel samt en riklig förekomst av djurben (figur 9). Fynden kan dateras till årtiondena runt år 1900 och tillvaratogs inte. Enligt laga skifteskartan över Gammelbyn stod det en byggnad på platsen för schaktet år 1843 (figur 4). Det är möjligt att lagret delvis utgörs av raseringsmassor från denna byggnad, som inte stod kvar då den häradsekonomiska kartan upprättades omkring år 1900.

Figur 8. Den södra kanten av schakt 2, med bevarad äldre lagerföljd. Underst lager 1 som innehöll raseringsmassor och avfall med datering till sent 1800-tal eller tidigt 1900-tal. Foto mot sydöst, Amanda Jönsson, Stiftelsen Upplandsmuseet.

Figur 9. Ett urval av fynd från lager 1 i schakt 2. Fynden tillvaratogs inte. Foto Amanda Jönsson, Stiftelsen Upplandsmuseet.

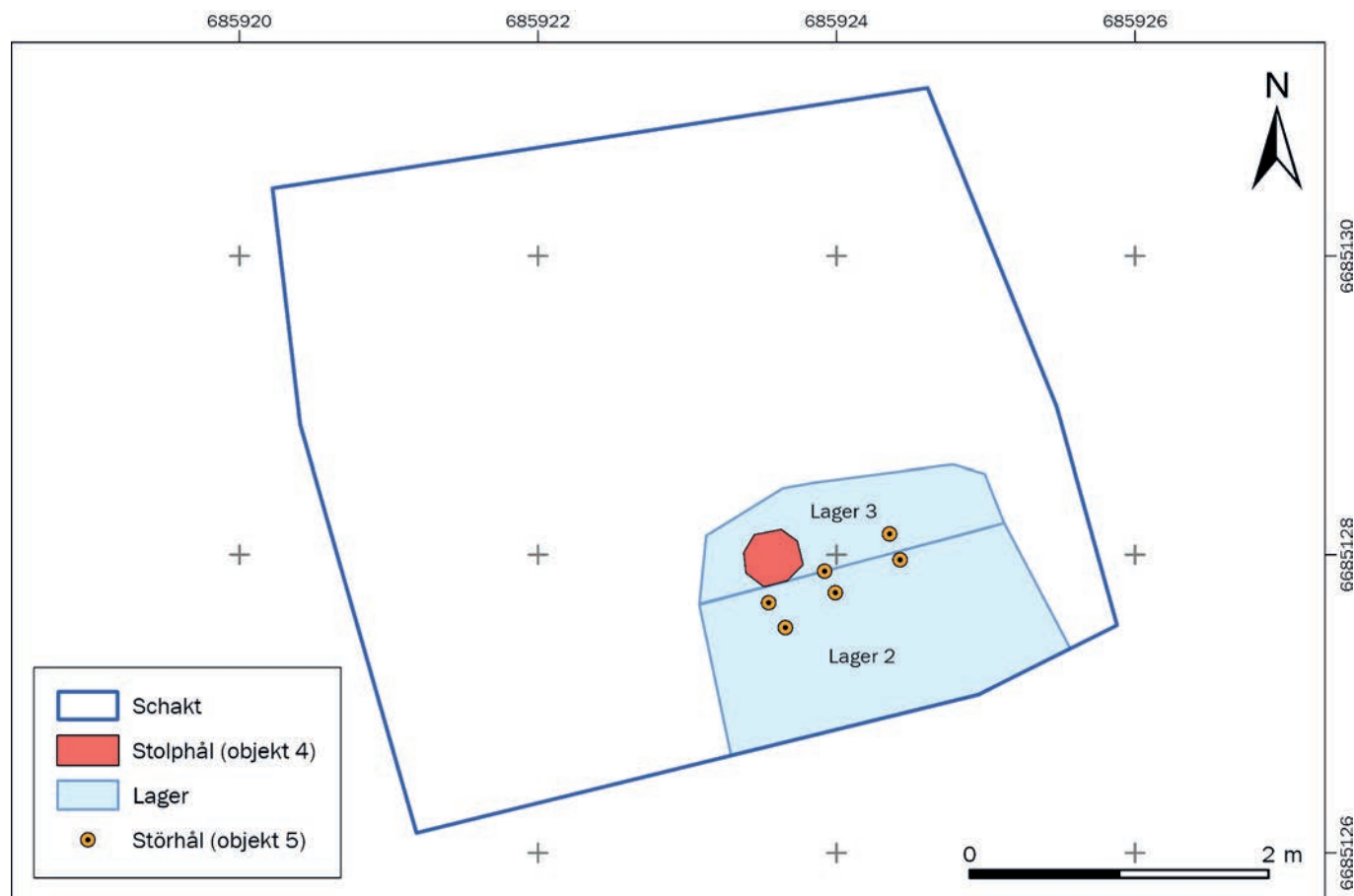
Schakt 4

Schakt 4 utgjordes till större delen av äldre ledningsschakt. I det sydöstra hörnet fanns dock en cirka 2x1,5 meter stor yta med äldre lagerföljd som var bevarad under den asfalterade vägen. Under asfalten fanns flera lager med äldre vägfyllning, där asfaltsbitar förekom ända ned till 0,6 meters djup. Omedelbart under detta fanns lager 2 och 3 (figur 10), båda kulturlager med efterreformatoriskt fyndmaterial. Ett mindre antal fynd tillvaratogs (se nedan). I den övre delen av de två lagren, direkt under vägfyllningen, påträffades några bitar porslin, yngre rödgods och buteljglas som inte tillvaratogs då de var uppenbart sentida. Under lagren fanns naturlig undergrund av siltig sand.

De två lagren skiljde sig åt genom att lager 2 hade en betydligt mörkare färg än lager 3, och innehöll en större mängd djurben, bränd lera och tegel. Sådant material förekom emellertid även

i lager 3. De två lagren låg intill varandra utan att någon tydlig överlagring kunde observeras (figur 11). Lager 2 sluttade något norrut, där det övergick i lager 3. Det är möjligt att detta beror på en nedgrävning såsom ett dike, men marken i området sluttar också åt norr.

På ytan fanns också ett stolphål (objekt 4) som var nedgrävt i den nedre delen av lager 3, samt en störhålsrad (objekt 5). Stolphålet hade bevarade stolprester (figur 12). Två bottenskållor av järnslag hade använts i stolphålets stenskoning, vilket talar för att det kan ha funnits en smedja i området. Störhålsraden gick i nordöst-sydvästlig riktning och bestod av sex störhål i tre par, vilket talar för att det rör sig om spår av en gårdsgård. Det ringa avståndet mellan störhålsparen (0,4–0,5 meter) talar möjligen för att det kan röra sig om flera generationer av samma hägnad. En hägnad i samma riktning är också utritad på platsen i storskifteskartan från 1759 (figur 4).

Figur 10. Plan över schakt 4. Merparten av schaktet bestod av äldre ledningsschakt och endast en mindre del i det sydöstra hörnet hade bevarad äldre lagerföljd. Skala 1:50.

Figur 11. Det sydöstra hörnet av schakt 4, efter att schaktet grävts till naturlig undergrund. Under flera skikt med påförda massor och vägfyllning framkom kulturlager, ett stolphål och en störhålsrad. Foto mot sydöst, Amanda Jönsson, Stiftelsen Upplandsmuseet.

Figur 12. Stolphål 4, med bevarad stolprest, syntes först i övergången mellan ett grusigt fyllnadslager och det underliggande kulturlagret (lager 3). Foto mot öst, Amanda Jönsson, Stiftelsen Upplandsmuseet.

Fynd

Totalt 9 fyndposter tillvaratogs vid den arkeologiska schaktningsövervakningen, alla från schakt 4 (bilaga 3). Då det rörde sig om ett relativt sentida fyndmaterial utan stort kulturhistoriskt värde har samtliga fynd gallrats efter registrering. I den nedre delen av lager 2 påträffades två järnföremål (F2 och F3), varav den ena kan identifieras som en nit. Från lagret kommer också en mynningsbit från ett kärl i yngre rödgods med brun glasyr och två mindre hål direkt under mynningskanten (F8, figur 13). Hålen har gjorts i samband med att kärlet tillverkades, vilket framgår av att glasyren täcker hålens kanter. Eventuellt kan det röra sig

om ett silkärl, alternativt ett dekorativt fat som var ämnat att hängas på väggen. Från lager 3 tillvaratogs en bit brunt glas samt en eldslagningsflinta (F5).

Merparten av de tillvaratagna fynden utgjordes av obrända djurben, varav 159 gram från lager 2 och 30 gram från lager 3. En översiktlig osteologisk bedömning av materialet visar att det innehåller inslag av nöt, får/get, svin och fisk. Flera benfragment hade ledytor som ännu inte fusionerat, det vill säga att de kommer från ungdjur.

Figur 13. Två av fynden som tillvaratogs från schakt 4. Till vänster en bit yngre rödgods-keramik från lager 2 (F8). Till höger en eldslagningsflinta från lager 3 (F5). Foto Amanda Jönsson, Stiftelsen Upplandsmuseet.

Tolkning

Det påträffades inget vid den arkeologiska schaktningsövervakningen som säkert kan knytas till den medeltida staden Östhammar. Fyndmaterialet från de två lagren i schakt 4 talar för att det ska föras till efterreformatorisk tid, även om lagren kan ha avsatts under en längre tid då det fanns en tendens till att yngre föremål låg mer ytligt. Troligen rör det sig om avfall från den närliggande gårdstomten som har spridits ut på en åker eller hamnat i ett dike. Stolphålet, som innehöll

två slaggsållar, var nedgrävt i ett av kulturlagren och bör vara yngre än detta. Det går inte att avgöra om den bevarade stolpresten har hört till en byggnad eller inte. Med tanke på det närliggande vägsålet skulle det lika gärna kunna röra sig om en grindstolpe. Baserat på de historiska kartorna verkar föregångaren till Gammelbygatan i äldre tid snarare ha gått precis norr om schaktet än söder om det, som idag.

Administrativa uppgifter

Uppdragsnummer Fornreg: 202500643

Plats: Gammelbyn 1:70, Börstils socken, Östhammars kommun, Uppsala län

Forulämningsnummer: L1943:574

Forulämningsstyp: Stadslager

Typ av undersökning: Arkeologisk schaktningsövervakning

Orsak till undersökning: Byte av VA-ledningar

Företagare: Östhammars vatten AB

Fältarbetsperiod: 16 juni – 15 september 2025

Upplandsmuseets projektledare: Robin Lucas

Upplandsmuseets personal: Amanda Jönsson

Upplandsmuseets diarienummer: 206-2025

Upplandsmuseets projektnummer: 80 026

Länsstyrelsens diarienummer och beslutsdatum: 3571–2025, 2025-06-12

Koordinat- och höjdsystem: SWEREF 99 TM

Dokumentationsmaterial: Förvaras i Upplandsmuseets arkiv.

Fynd: 9 fyndposter, varav 9 gallrades.

Referenser

Litteratur

Syse, Bent. 2015. *Gammelbyn. En arkeologisk förundersökning inför anläggande av ny parkering*. Upplandsmuseets rapporter 2015:04.

Söderberg, Sverker. 1985a. *Medeltidsstaden 63. Östhammar och Öregrund*. Riksantikvarieämbetet.

Söderberg, Sverker. 1985b. *Rapport. Arkeologisk provundersökning i Gammelbyängen, Gammelbyn 1:70, Börstils sn, Östhammars kommun, Uppsala län, Uppland*. Upplandsmuseet.

Lantmäteriakter

Lantmäterimyndigheternas arkiv

Börstil socken

Gammelbyn

Ägojämkning 1741 03-böl-4

Storskifte 1759 03-böl-12

Laga skifte 1843 03-böl-114

Alvin

Börstil socken

Gammelbyn

Storskifte (renritad) 1759 alvin-record:190804

Rikets allmänna kartverks arkiv

Häradsekonomiska kartan

Östhammar 1901–1906 J112-92-10

Bilagor

Bilaga 1. Schaktbeskrivningar

Schakt	Längd (m)	Bredd (m)	Djup (m)	Beskrivning	Ark. objekt
1	7,2	5	1,6	Under 0,1 m torv kom stenblandad sandig morän. Centralt i schaktet fanns äldre ledningsschakt med återfyll av sten, mörk sand och asfalt. Inget av antikvariskt intresse.	
2	4,5	2,9	1,4	Merparten utgjordes av äldre ledningsschakt med fyllnadsmassor av sten och grus. I S delen finns bevarad äldre lagerföljd med 0,25 m matjord, 0,25 m sand blandat med natursten och därunder lager 1. Schaktet ej grävt till naturlig undergrund.	1
3	3,1	3	1,3	Hela schaktet utgörs av äldre ledningsschakt fyllt med omrörda massor med sten, grus och sand. Enstaka ben, tegel och en bit slagg påträffades.	
4	4,9	4,3	1,4	Merparten utgörs av äldre ledningsschakt med fyllnadsmassor av sten och grus. I S delen, under vägen, flera omrörda lager med äldre vägfyllning. Asfaltsbitar förekommer ned till ca 0,6 m dj. I SÖ hörnet är en ca 2 × 1,5 m stor yta med bevarad äldre lagerföljd. I denna del framkom lager 2 och 3 på 0,6-1,2 m dj. Därefter naturlig beige, siltig sand med enstaka stenar.	2, 3, 4, 5

Bilaga 2. Arkeologiska objekt

Nummer	Typ	Form	Storlek (m)	Djup/tj.lek (m)	Beskrivning	Und. Andel %	Schakt
1	Raseringslager		2,8 × 1,5	0,9	Ej grävt i botten. Skräp/raseringslager 1800-/1900-tal. Jord, grus och stenar, en del större och huggna (upp till 0,6 m st). Rikligt med djurben. Enstaka tegel, slagg, glas, yngre rödgods m.m.	100	2
2	Kulturlager		2,3 × 1,1	0,4-0,6	Mörkbrun, sandig silt med inslag av mindre stenar samt tegel, bränd lera, förmltnande trärester, kol och sot. I översta delen fynd av sentida porslin och fajans, yngre rödgods och butelj-glas. Detta förekommer inte längre ned. Lagrets undre del innehåller i stället en större mängd djurben och bränd lera, samt enstaka brända ben. Lagret förefaller slutta något åt N där det övergår i lager 3 utan att något av lagren tydligt överlagrar det andra. Eventuellt är lagret fyllning i en nedgrävning med okänd utbredning.	100	4

Nummer	Typ	Form	Storlek (m)	Djup/ tj.lek (m)	Beskrivning	Und. Andel %	Schakt
3	Kulturlager		2,3 × 0,6	0,6	Brun silt med inslag av sand, grus och småsten. Ben, tegel och bränd lera förekommer, liksom fynd av en bit eldslagningsflinta. En bit buteljglas påträffades, dock nära kanten till intilliggande ledningsschakt.	100	4
4	Stolphål	Rundad	0,3 × 0,3	0,3	Nedgrävt i undre delen av lager 2. Bevarad stolprest, ca 0,15 m diam. Skoning av 0,1-0,15 m st stenar samt två smidesskållor.	100	4
5	Störhålsrad				Bestående av 6 parställda störhåll. Avstånd mellan störarna i respektive par 0,2 m, med 0,4-0,5 m mellanrum mellan paren. Samtliga störhåll är 0,05 m diam och 0,05-0,1 m dj. Gärdesgård?	50	4

Bilaga 3. Fyndlista

Fnr	Objekt	Sakord	Material	Antal	Storlek mm	Tjocklek mm	Vikt (g)	Beskrivning	Gallrad
1	2	Ben		51			159	Obrända och brända ben från nöt, får/get, svin och fisk.	X
2	2	Nit	Järn	1	25 × 23	22	12		X
3	2	Föremål	Järn	1	102 × 13	12	17		X
4	2,3	Bränd lera	Bränd lera	16			169	Tegel och bränd lera. En av tegelbitarna har rest av puts.	X
5	3	Eldslagningsflinta	Flinta	1	31 × 28	8	3		X
6	3	Kärl	Glas	1	35 × 28	3	4		X
7	4	Övrigt	Slagg	1	99 × 91	30	482	Rund botten-skålla med skålad botten.	X
8	2	Kärl	Keramik	1	57 × 21	12	18	Yngre rödgods, mynningsbit, rest av brun glasyr, två mindre hål direkt under mynningskanten.	X
9	3	Ben	Ben	4			30	2 tänder, 1 rörbenfragment, 1 phalang.	X